

PETER LIEB

MEZINÁRODNÍ PRÁVO A ZLOČIN V EVROPSKÝCH VÁLKÁCH 20. STOLETÍ

„Válka je akt násilí, a toho je možno použít naprosto neomezeně; tak každý druhému ukládá, jak má jednat, vzniká vzájemné působení, které, jak už z toho plyne, musí vést do krajnosti.“¹ Tak popisoval Carl von Clausewitz podle jeho mínění přirozenou tendenci války – směrem k eskalaci až k „absolutní válce“. Clausewitz osobně prožil napoleonské války na přelomu 18. a 19. století. Byla to doba, kdy válka pohlcovala mohutné armády a Napoleon nově překresloval mapu Evropy. Válka vstoupila do nového věku. Clausewitzovi se zdálo, že umírněnost již neexistuje – válečné cíle vzrůstaly do nezměrných výšin a použití síly nebyly stanoveny žádné přirozené hranice. Tento vývoj se tehdy ovšem nacházel teprve na samém počátku a svého vrcholu měl dosáhnout až v období světových válek. Současně s ním se však vyskytly také snahy omezit použití síly.

Tento příspěvek mapuje ono napětí mezi násilím na jedné a pokusy o omezení války na druhé straně. K tomu je třeba nejprve popsat vývoj válečného práva. Následně soustředíme pozornost na kolektivní násilná opatření a zacházení se zajatci jakožto dvě klasické oblasti páchání válečných zločinů. Závěrem uvádíme přehled stíhání prohřešků proti platnému válečnému právu.

VÝVOJ MEZINÁRODNÍHO VÁLEČNÉHO PRÁVA

Válku nelze stavět na roveň s archaickým nebo anarchistickým užitím násilí. Odjakživa existovaly přijatelné a nepřijatelné formy násilí, přičemž zúčastněné strany si tyto mohly vykládat diametrálně odlišně. V zásadě se striktně rozlišovalo mezi právem na vedení války (*ius ad bellum*) a právem ve válce (*ius in bello*).

Ius ad bellum je úzce spojeno s ideou „spravedlivé války“ (*bellum iustum*). O tom uvažoval již v 6. století svatý Augustin a později – ve středověku respektive raném novověku – opět filozofové jako Tomáš Aquinský nebo Hugo Grotius. Podle nich byly přípustné pouze války vedené na obranu, za účelem znovuzískání majetku nebo jako trestné operace. Všeobecně platná, pevně stanovená pravidla však až do 20. století neexistovala. Teprve po zkušenostech z první světové války obsáhly stanovy Společnosti národů z roku 1920 příkaz k mírovému řešení sporů mezi státy.

Milníkem na cestě k zákazu války se stal Briand-Kelloggův pakt z 27. srpna 1928. V dokumentu, který dojednali francouzský ministr zahraničí Aristide Briand a jeho americký kolega Frank B. Kellogg, rezignovaly smluvní strany na válku „jako nástroj národní politiky“. Briand-Kelloggův pakt se však brzy ukázal jako neúčinný, neboť ho vícere signatářské mocnosti hrubě porušily: Japonsko v případě invaze do Mandžuska v roce 1931, Itálie válkou v Habeši v roce 1936, jakož i Německo a Sovětský svaz v roce 1939, v okamžiku zahájení druhé světové války. Jako nedostatek se ukázalo, že Briand-Kelloggův pakt byl založen na idealistických představách a tudíž neznal žádné možnosti sankcí. Kromě toho zapovídal pouze válku, nikoli však jiné formy použití násilí.

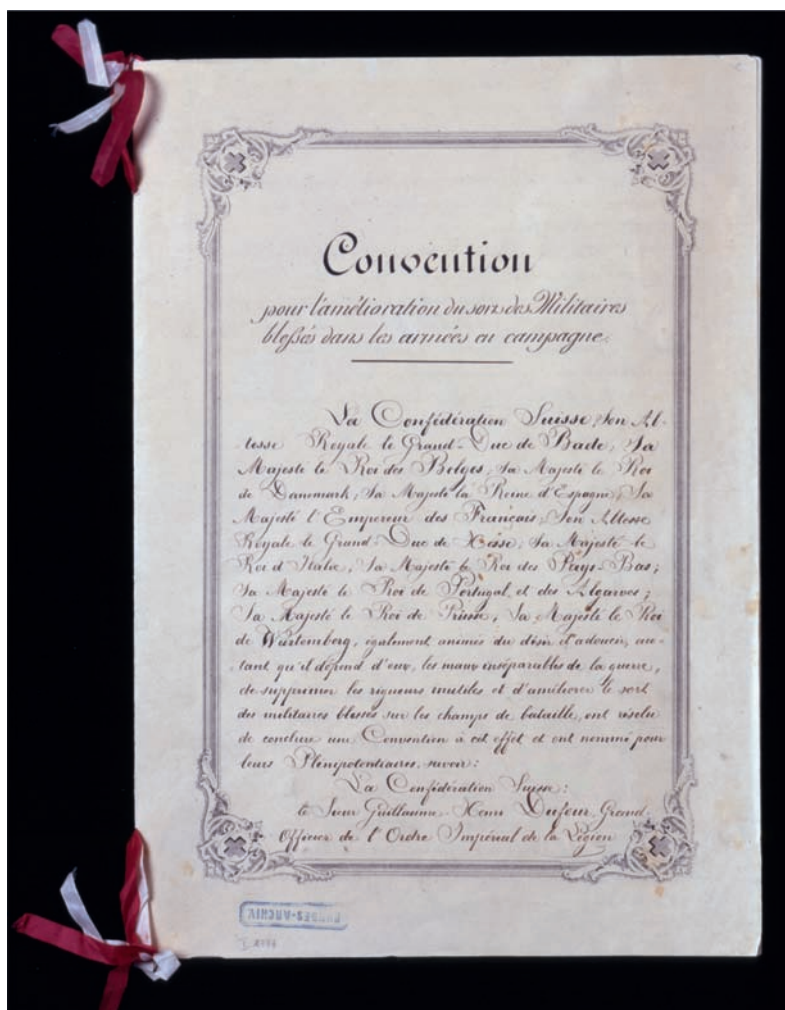
Po skončení druhé světové války zahájilo společenství národů nový – a tentokrát výrazně úspěšnější – pokus o prosazení zákazu použití síly. Touto cestou se všechny zúčastněné národy v článku 2, odstavci 4 Charty Organizace spojených národů z roku 1945 zřekly použití síly nebo jen hrozby silou v mezinárodních vztazích. Kapitola VII Charty OSN dále stanovovala, že v případě porušení odsouhlasených ustanovení budou vyhlášena kolektivní donucovací opatření. Vedení válek tímto bylo a je z právního hlediska legální pouze na základě mandátu OSN nebo v případě obrany. To platí pro jednotlivý stát nebo pro obranné spojenectví. S fenoménem války ovšem Charta OSN nedokázala skoncovat, protože po roce 1945 stále více nabývaly

na významu nestátní formy kolektivního použití násilí. Nikoli náhodou je dnes pojem „válka“ často nahrazován termínem „konflikt“ nebo jinými formulacemi. To není pouze sémantické, nýbrž především politické, jakož i právní zastírání.

Jestliže dojde k válce mezi státy, stává se *ius ad bellum* pomíjivým. Místo toho tvoří jedinou právní základnu *ius in bello*. U *ius in bello* znovu platí, že je třeba rozlišovat mezi nepsaným zvykovým právem a kodifikovaným, tedy písemným právem. Zvykové právo, používané ve válce, lze vysledovat po staletí zpátky do minulosti. Například ve středověku mělo evropské křesťanské rytířstvo svůj kodex cti, zakazující svévolně usmrtit zajatého protivníka. To se ovšem vztahovalo pouze na příslušníky vlastního stavu, nikoli však na prosté pěšáky a už vůbec ne na jinověrce, jakými byli muslimové či pohané.

Pod dojmem technického vývoje zbraní, jakož i idejí osvícenství se od druhé poloviny 19. století projevovaly stále sílicí snahy o písemné zakotvení mezinárodně závazných právních norem. Klíčovou roli sehrál Švýcar Henry Dunant. V roce 1859 jako pozorovatel osobně zažil utrpení vojáků v bitvě u Solferina a rozhodl se založit neutrální pomocnou společnost pro zmírnění osudu raněných a zajatých: Červený kříž. V roce 1864 podepsalo zpočátku dvanáct evropských států v Ženevě první mezinárodní smlouvu o omezení dopadů války, k níž se měly brzy připojit další státy. V této (první) Ženevské konvenci byl stanoven dodnes platný symbol červeného kříže v bílém poli jako ochrana raněných vojáků.

Ženevskou konvencí byl sice položen základní kámen humanitárního mezinárodního práva, na mezinárodní úrovni však přesto nadále neexistovaly žádné právní podklady pro omezení způsobů vedení války. Po ztroskotavší bruselské konferenci z roku 1874 se v roce 1899 zdařil rozhodující průlom na konferenci v Haagu. Haagské úmluvy o zákonech a obyčejích války z roku 1899 (v roce 1907 byly ještě jednou vcelku nepodstatně pozměněny) představovaly první mezinárodní písemnou smlouvu o omezení použití násilí. Nyní bylo s konečnou platností jasné, že ozbrojený konflikt není žádným prostorem pro bezpráví. Důležité otázky se zdály být do budoucna vyřešeny – především zacházení s válečnými zajatci a jednání okupační armády s civilním obyvatelstvem, nebo stanovení statusu bojovníků. Všechny aspekty vedení války ovšem vyřešeny být nemohly, a tudíž se muselo počítat s tím, že v Haagských úmluvách se vyskytují jisté mezery. Tyto měly být podle Martensovy klauzule (pojmenované podle ruského znalce

První Ženevská konvence, 1864 (titulní list). První Ženevskou konvenci, „týkající se zmírnění údělu vojenských osob raněných v polní službě“, podepsalo dvanáct států: Bádensko, Belgie, Dánsko, Francie, Hesensko, Itálie, Nizozemsko, Portugalsko, Prusko, Švýcarsko, Španělsko a Württembersko. Ještě v témtže roce se připojily Norsko a Švédsko.
Swiss Federal Archives, K1#1000/1414#2*

mezinárodního práva Friedricha Martense) řešeny podle nepsaných zásad zvykového práva. Zvykové právo však na národní úrovni podléhalo různým interpretacím.

Zkušenosti z první světové války konečně ukázaly, jak neúplné byly Haagské úmluvy o zákonech a obyčejích války se zřetelem na totální válku. V meziválečném období se nicméně pro odstranění těchto mezer v zákoně udělalo jen velmi málo. Výjimky představovaly Ženevský protokol se zákazem použití jedovatého plynu z roku 1925 a (třetí) Ženevská konvence z roku 1929 o zlepšení osudu válečných zajatců. Nedostatečnost válečného práva pak naprosto nemilosrdně odhalila druhá světová válka. Výše zmíněných mezer využívaly k ospravedlnění svého chybného chování téměř všechny válčící státy – především však Německá říše.

Vzhledem ke katastrofě druhé světové války znamenala (čtvrtá) Ženevská konvence z roku 1949 důležitý krok k dalšímu omezení způsobů války. Zatímco haagské právo stanovuje prostředky k vedení války, stojí v centru pozornosti ženevského práva skupiny potenciálních obětí. Teprve Ženevské úmluvy z roku 1949 se ujaly nejslabší a nejzranitelnější skupiny: civilního obyvatelstva. Konvence byla dále rozšířena dvěma dodatkovými protokoly z roku 1977 a 2005. Dokonalé však válečné právo dodnes není. Stejně jako dříve se nachází v napjatém vztahu mezi vojenskou nutností a humanitou, což ukázaly například diskuse o takzvaných kolaterálních škodách ve válkách v Iráku a Afghánistánu.

KOLEKTIVNÍ NÁSILNÁ OPATŘENÍ

Tento zdroj napětí není ovšem nikterak nový. Jedním z případů jsou kolektivní násilná opatření, zejména otázka rukojmích a represálií. Braním rukojmích má být protivníkovi již *předem* zabráněno v porušování právních norem. Za to ručí rukojmí v krajním případě svými životy. Represálie naproti tomu znamenají vědomé porušení platných právních norem, následující *po* porušení práva protivníkem. Prostřednictvím represálií má být tomuto znovu vnucen respekt k normám mezinárodního práva. Braní rukojmích a represálie patří k nejstarším právním formám v historii. Tak byly až do raného novověku mírové smlouvy pojišťovány výměnou rukojmích. Od 19. století se však prosadilo jednostranné braní rukojmích – většinou tehdy, když se okupační armáda snažila zabezpečit před přepady ze strany civilního obyvatelstva, jako například německé jednotky za německo-francouzské války v letech 1870/1871.

Haagské úmluvy o zákonech a obyčejích války z let 1899 a 1907 se k tématu rukojmích a válečných represálií nevyсловily. Toliko